

## Gubici racionalnosti. Odnosi spram vremena u znanstveno-tehničkoj civilizaciji

Hermann Lübbe

Sveučilište, Zürich

### Sažetak

»Gubici racionalnosti« nastaju u dinamičnoj znanstveno-tehničkoj civilizaciji kao posljedica smanjenja konstanti pretpostavki koje jamče racionalnost djelovanja, dijelom zbog praktički-znanstveno uvjetovana mijenjanja znanja, a dijelom zbog porasta posljedica samoga djelovanja u kompleksnome sveukupnom sistemu. Tu civilizaciju obilježuje i iščezavanje vrijednosti tradicija, koje (tradicije) nisu ništa drugo do kulturne samorazumljivosti što osiguravaju orijentaciju i upravljaju djelovanjem. Napokon, njoj je svojstven i »gubitak iskustva« kakvo je postojalo u prijašnjim civilizacijama. U znanstveno-tehničkoj civilizaciji bitna je promjena kulturalnog odnosa spram vremena, što autor izvodi na primjeru porasta intenziteta obraćanja prošlosti u kulturnom i društvenom životu pojedinaca i zajednica.

Moja je namjera da upozorim na neke promjene našega kulturnog odnosa prema vremenu, koje se daju razumjeti kao posljedice dinamike u evoluciji naše znanstveno-tehničke civilizacije. Egzemplaran za naš specifično moderni i kulturalni odnos prema vremenu još je uvijek rastući intenzitet našeg obraćanja prošlosti. To je vidljivo u procesu progresivnog muzealiziranja naše kulturalne sadašnjosti. Dramatično se povećava gustoća muzeja. Godine 1971. u priručniku o muzejima za Saveznu Republiku Njemačku zabilježeno je oko 1500 muzeja. Deset godina kasnije njihov broj je već iznosio gotovo 1800. Možda bi netko mogao pomisliti da je to specifična njemačka osobina i, osim toga, izraz stanovitog nedostatka spremnosti za modernizaciju, zbog čega se samokritično trenutno rado okrivljujemo. Uz to se može reći: sasvim neovisno o njemačkim posebnim problemima i posebnim okolnostima izgleda da se obraćanje prošlosti, koje se očituje u trendu prema muzealiziranju, općenito povećava s tempom civilizatorskih procesa modernizacije. Švicarsku, primjerice, u privrednom pogledu, a time i u pogledu znanstvenih i tehničkih pretpostavki privrednih uspjeha, nitko neće htjeti nazvati zaostalom zemljom. Naprotiv, tu je spremnost za modernizaciju naročito velika, ali jednako tako, komplementarno tome, i volja za muzealiziranjem. Kad bi u odnosu na sta-

novništvo Nijemci htjeli imati toliko muzeja koliko ih Švicarska već ima, tada bi broj svojih muzeja morali povećati za još dva i pol puta.

Prezentacijom brojeva koji statistički odražavaju utvrđeni kulturalni proces muzeliranja moglo bi se nastaviti u beskraj. Navedimo još jedan jedini broj. Njegova je karakteristika da bi ga se, ako čovjek nije profesionalni stručnjak, prije željelo smatrati nevjerojatnim, te prema tome jedva moglo pogoditi, naime broj posjetilaca muzeja u Njemačkoj. On je zadnjih godina godišnje dosegao granicu od preko pedeset milijuna. Ukratko: interes za prošlost zahvatio je mase. Radi se o činjenici od prvorazrednog kulturalnog značenja.

Lako se može pretpostaviti da je objekt muzealnog opisutnjenja prošlosti u prvom redu predmoderna kultura — osadašnjenje prošlosti kao nostalgичni kontrastni program naprama tehničkoj civilizaciji. Ako točnije promovimo, onda vidimo da takvo tumačenje ne pogađa bit stvari. Tehnička je civilizacija, štoviše, sama potpuno uvučena u trend muzealiziranja. Tehnički muzeji su se, kao što je poznato, svuda pokazali kao naročito uspješni muzeji, a za jedan od najvećih među njima, za Njemački muzej u Münchenu, to vrijedi u naročito izraženoj mjeri. U to se uklapa i činjenica da su i naše velike industrijske firme vrlo zainteresirane za svoju prošlost. Postalo je pravilo da one nude izlog svoje tekuće proizvodnje ne samo na velikim sajmovima, nego, štoviše, slično tome nude u muzejima firmi izložbu relikata davno ukinutih proizvodnji.

Želio bih se oduprijeti iskušenju da tu lijepu temu o muzealiziranju deskriptivno oslikam do interesantnih detalja. Neću, dakle, govoriti o poštanskim i željezničkim muzejima ni o muzejima uredskih pisaaćih strojeva i muzejima agrarne tehnologije. Želio bih upozoriti na kulturalno specifične strukture temporalnosti koje se mogu očitati na skiciranim stanjima.

Što je to muzej? Najvažnija karakteristika odgovarajuće službene definicije ICOM-a (International Council of Museums) jest, naravno, ta da je muzej mjesto gdje se čuvaju i izlažu relikti prijašnjih epoha naše kulturne evolucije. Količina kulturnih relikata vidljivo se povećava po jedinici vremena brzinom kojom se strukturalno mijenja naša kultura od znanosti do privrede, od tehnike do umjetnosti. Što se brže evolucijski mijenja naša civilizacija, to veći postaje u svakoj stvarnosti udio onih civilizatorskih elemenata koji su s obzirom na evoluciju već odumrli, dakle zastarjeli. Drugačije rečeno: količina onoga što ne pripada istom dobu povećava se u svakoj kulturnoj sadašnjosti brzinom evolucijske dinamike. Muzej, međutim, kao što nam službeno potvrđuje ICOM, nije ništa drugo do kulturalno mjesto čuvanja i prezentacije kulturnih relikata, te se upravo zbog toga s gomilanjem kulturnih relikata po jedinici vremena, koje je ovisno o brzini promjena, mora povećavati i muzejski kapacitet. S osadašnjem te jednostavne povezanosti nije, naravno, još razjašnjeno kako i što se od kulturnih relikata s gledišta evolucije može odbaciti, te se jednostavno ne predaje normalnom putu starog željeza. Kako to da upravo tzv. odbacujuće društvo ne odbacuje više ništa, čim se preko nečega spusti ma i mali dašak historijskoga?

Kako to da se odbačeni upotrební predmeti, dakle starudija, danas masovno uzdižu u plemeniti stalež antikviteta? To pitanje je ključno pitanje za razumijevanje kulturne situacije naše stvarnosti. Prije nego što ga uklatko prikladno prikažem, želio bih se još malo zadržati na temi temporalnih struk-

tura i njihove analize. Zajedno s brzinom slijeda znanstvenih, tehničkih i ostalih kulturnih inovacija smanjuje se kronološko istezanje sadašnjosti, tj. smanjuje se količina vremena koju iz perspektive sadašnjosti želimo ponovno spoznati kao vremenski analognu strukturiranoj i utoliko nezastarjeloj kulturi. Obratno formulirano: što je veća količina događaja po jedinici vremena, koji strukturalno mijenjaju našu civilizaciju, to nam je bliža, kronološki gledano, ona prošlost u kojoj samo još djelomično možemo ponovno prepoznati našu sadašnjost i koja nam se utoliko mora činiti prošlošću koja je postala stranom.

Zelio bih pokušati objasniti to evolucijskim tempom uvjetovano skraćene kronološki izmjerene sadašnjosti, a time i kronološkog približavanja orodene prošlosti usporedbom različitog stupnja historijske obaviještenosti. U svome komentaru uz *Discorsi* Tita Livija vjerovao je Maschiavell da će, unatoč kronološkoj distanciji od više od jednog i pol tisućljeća, primjer rimske vojne i političke povijesti moći koristiti s namjerom da iz toga izvede vojna i politička pravila za sadašnje postupke. To znači: unatoč toj enormnoj kronološkoj distanciji Machiavelli je držao strukture djelovanja, a time djelomično i bitne tehničke elemente sistema djelovanja, usporedivim. Ukratko: sadašnjost u kojoj je vidio sebe pružala se za njega do vremena starog Rima. Nasuprot tome, očito je apsurdno htjeti pretpostavljati da vojno-povijesna obuka dotičnih oficira zračne avijacije o zračnim bitkama i borbenim tehnikama prvog svjetskog rata ima svrhu da demonstrira važeća taktička pravila na tim primjerima, te je očito i zašto bi to bilo apsurdno: dinamika vojnotehničke evolucije dostigla je stupanj koji dopušta da u našoj sadašnjosti pedeset godina znači veću historijsku distanciju nego tisuću i pet stotina godina pola tisućljeća prije.

Prije nekoliko godina trebao sam po službenoj dužnosti otvoriti jedan muzej oružja, a u takvoj je prilici gotovo neizbježno da čovjek izrazi svoje odobravanje što su tolika oružja dospjela u muzej — dobro osigurana iza crvenih pregradnih gajtana uz strogi nadzor kustosa. Pri drugom pogledu na taj prijeporni inventar to se zadovoljstvo ne nastavlja. Očito se naši muzeji oružja momentalno ne šire tako brzo zbog toga što ne želimo više ništa znati o oružju; ona, štoviše, pune muzeje zbog toga što je izvan muzeja dinamika evolucije tehnologije oružja veća nego ikada prije.

Moramo još odgovoriti na pitanje zašto naočigled te jasne povezanosti napretka i akumulacije relikata ne bacimo relikte u staro željezo, nego u svakom slučaju reprezentativne primjerke konzerviramo uz znatne troškove. Koji je naš interes u tome osadašnjenju zastarjeloga?

Najkraći odgovor na to pitanje koji mi je dosad padao na pamet potječe od mog kolege iz Züricha, graditelja gradova i arhitekta Benedikta Hubera. Huber kaže: ako se građevna supstancija naših gradova godišnje mijenja u redu veličine od dva i tri posto dogradnjom ili proširenjima, naši gradovi gube kvalitetu privlačnosti i prezonatljivosti, koja je elementarna za životni osjećaj njihovih stanovnika. Gradovi doslovce postaju stari pred našim vlastitim očima.

Očito se točno na to iskustvo odnosi, na isti način historijski jedinstveno, rastuća aktivnost naših konzervatora spomenika. Oni osiguravaju elemente ponovne prepoznatljivosti. Naši konzervatori provode praksu koja se kom-

penzacijski odnosi prema kulturnim inventarima kod kojih dolazi do nestajanja bliskosti, što je uvjetovano promjenama tempa.

Zelio bih ono što je već jasno rečeno na primjeru zaštite spomenika nadopuniti s nekoliko rečenica o generalnoj funkciji historijske svijesti u modernim dinamičnim kulturama. Očito je historijska svijest kulturna činjenica koja se uopće ne može izgraditi sve dok je brzina promjene evolucije kultura tako mala da promjena nije primjetna za dotične suvremenike. Historijska svijest nastaje, govoreći idealnotipski, onda i tek onda kad brzina u usmjerenjnoj promjeni civilizatornih struktura naraste do stupnja da te promjene s gledišta jedne jedine generacije postanu nepregledne i nametljive. Što je, dakle, funkcija historijske svijesti? Zbog čega ona održava prošlosti koje su postale stranim sadašnjima? Odgovor na to pitanje pretpostavlja stajalište da identitetu kultura pripada i njihova sposobnost da drže svoje prošlosti uračunljivima. Taj problem jest problem bez naročite oštine sve dok se u svojoj kulturnoj sadašnjosti donekle bez muke možemo ponovno prepoznati, unatoč kronološki velikim razdobljima, u svojim prošlostima.

Primiče li se, međutim, ovisno o brzini promjena, strana, ne više razumljiva, prošlost sve bliže sadašnjosti, tada ona zahtijeva — zbog usvajanja prošlosti koja je postala stranom kao vlastite prošlosti — specijalan napor, a upravo je taj napor ono što karakterizira historijsku svijest. Ona omogućuje da se prošlosti mogu pripisivati kao vlastite prošlosti, a prošlosti drugih ovima. Samo djelovanjem historijske svijesti mi smo u dinamičnim kulturama uopće u stanju reći tko smo. Historijska svijest je medij kulturnog osiguravanja identiteta. Prema tome, i historijske kulturne znanosti u svome odnosu prema epirijskim znanostima koje tvore teoriju nisu, primjerice, samo ljupki relikv iz prijašnjih epoha naše kulturno-znanstvene povijesti. Situacija je upravo obratna: što se brže mijenja naša civilizacija tehničkom transformacijom i privrednim korištenjem našeg prirodnoznanstvenog znanja, to većom postaje i naša upućenost na skicirana dostignuća historijske svijesti. Upravo zbog toga ne može biti govora o tome da se historijske kulturne znanosti kreću u sjeni napretka prirodnih znanosti. One se tek u toj sjeni mogu razviti do svoga punog procvata i one to i čine.

Primjer zaštite spomenika na naročit je način prikladan da još jednom na kraju osvjetlimo strukturalne promjene naše sadašnjosti u odnosu na prošlost. Što je brži tempo gradnje, to se brže mijenjaju građevni stilovi, utoliko se više istovremeno širi ona prošlost, koju iz objašnjenih razloga ubrajamo u kulturu historijske svijesti, prema sadašnjosti. To znači: broj godina koje moraju proći stalno se smanjuje kako bi time arhitektura dobila šansu da postane objektom javno-pravne njege spomenika. Još prije pet godina za tu su mi tvrdnju stajali na raspolaganju uglavnom primjeri s početka tridesetih godina. U međuvremenu, postoje već primjeri iz povijesti graditeljstva pedesetih godina, tzv. privrednog čuda, koji su postali spomenici — kao, primjerice, fasada zgrade državne financijske kontrole u Frankfurtu. I šezdesete su godine u međuvremenu postale prikladnima za spomenike. To, primjerice, vrijedi za neboder s tri ploče, kuću Thyssen u Düsseldorfu.

Prema promjeni sadašnjosti prošlosti odnosi se promjena sadašnjosti budućnosti, o kojoj sada moram govoriti, upravo komplementarno. Što se brže, ovisno o brzini znanstvenih, tehničkih i ekonomskih inovacija, mijenja naša civilizacija u svojim strukturama, to se više skraćuju godine nakon kojih mo-

ramo računati s time da će budućnost u bitnim strukturalnim pogledima sličiti sadašnjosti. Komplementarno s ekspanzijom one prošlosti koju bez naročitih napora, u ovom slučaju historijske svijesti, nije moguće više uopće identificirati i razumjeti kao vlastitu prošlost, širi se i razdoblje budućnosti za koju moramo računati s drugim, nama još stranim odnosima prema životu. Drugačije formulirano: sadašnjost se skuplja i u svojoj budućnosnoj dimenziji u dinamičnim civilizacijama. Stranosti naših prošlosti, koja se povećava komplementarno, odgovara rastuća nepoznatost budućnosti, s kojom moramo računati, ali zaista sve manje možemo računati s njom upravo zbog njene nepoznatosti.

Naravno, naša civilizacija, komplementarno historijskoj svijesti i njezinim nastojanjima da učini prošlost providnom, poznaje i nastojanja da nam budućnost učini razumljivom. Kao prototip tih nastojanja spomenut ću znanost o budućnosti, takozvanu futurologiju. Znanstvenici, naravno, znaju da uopće ne postoji vlastita disciplina koja bi, uz ostale discipline, kao specijalan predmet trebala analizirati budućnost. Ono što postoji jesu mogućnosti korištenja potencijala prognoze empirijski sadržajnih teoretskih znanosti za svrhe djelovanja i to je ono o čemu se radi kod tzv. istraživanja budućnosti. Pri svome prvom nastupu u Njemačkoj krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina znanstvenici i novinari koji su djelovali kao istraživači budućnosti širili su povremeno euforično raspoloženje kao da je tek sada postalo konačno moguće odgurnuti u stranu zavjesu koja je tako dugo zastirala ljudima pogled u budućnost. Ako točnije pogledamo, onda ćemo vidjeti da se činjenično stanje mora interpretirati u točno obrnutom smislu. Stvarna funkcija istraživača budućnosti je da umjetnim sredstvima znanosti krče put u guštaru budućnosti, koja objektivno postaje gušćom. Stabilnim, tj. relativno nepromjenjivim civilizacijama nije potrebna historijska svijest da bi svoju prošlost učinile razumljivom, niti su im potrebni istraživači budućnosti da bi tu i tamo malo rasvijetlili rastuću neprozirnost horizonta budućnosti. Oba su nastojanja — historiografsko, kao i prognostičko — pokušaji umjetne ekspanzije horizonta sadašnjosti u uvjetima procesa objektivnog smanjivanja toga horizonta.

Ne moram ovdje navoditi primjere uspjelih i manje uspjelih prognoza civilizacijskih procesa. Želio bih još samo spomenuti da postoji razlog za tvrdnju da se budući razvoj jedne znanstvene civilizacije u cjelini principijelno ne može prognozirati. To je ambiciozna tvrdnja. Argument koji utemeljuje tu tvrdnju potječe od austrobritanskog znanstvenog teoretičara Poppera i ja bih ga zbog toga želio nazvati Popperovim teoremom. U njemu se kaže: mi možemo pomoću znanosti o budućnosti znati sve o budućnosti, samo principijelno ne možemo znati jedno, naime ono što ćemo ubuduće znati, jer bismo to inače već sada znali.

I što je veće faktorijalno značenje našega budućeg znanja za promjenu strukturâ naše civilizacije putem njegove tehnološke pretvorbe i ekonomičnog korištenja, to više vrijedi i načelna nepredvidljivost tog razvoja.

Nakon ove analize strukturalnih promjena u sadašnjosti za budućnost i prošlost želio bih još upozoriti na neke male probleme što slijede, a odnose se na civilizatornu problematiku promjena, ukoliko su prikladni za spoznaju kako moramo računati s granicama naših individualnih i institucionalnih kapaciteta u smislu širenja civilizatorne promjene. Na prvom mjestu spominjem činjenično stanje koje bih želio smjestiti pod natuknicu »gubici racionalnosti«.

Racionalno djelovanje pretpostavlja, između ostaloga, stalno izvjesnu konstantnost naših pretpostavki o realnosti u koju posizemo svojim djelovanjem u smislu njezina mijenjanja.

Upravo se ta konstantnost naših pretpostavki, koja jamči racionalnost djelovanja u realnosti, smanjuje u dinamičnoj znanstvenoj civilizaciji, djelomično uslijed dinamičke praktički-znanstveno uvjetovane promjene onoga što znamo, a djelomično pak zbog posljedica i sporednih posljedica našeg djelovanja, koje se stalno povećavaju s kompleksnošću civilizatornog sveukupnog sistema s obzirom na dubinu zahvaćanja.

Sve je češći slučaj da posljedice našeg djelovanja ostaju djelotvornima i dulje od zadržavanja vrijednosti svrha i funkcije na koje se odnosilo naše djelovanje. Pokazano na praktičnom primjeru to znači slijedeće: smanjuje se broj godina tijekom kojih na području školstva, na području visokog školstva i na području istraživanja odgovarajuće namjenske zgrade i njihovi uređaji ostaju funkcionalno stabilni, tj. ne moraju biti pregrađivani, dograđivani i prestrukturirani. A tijekom desetljeća, što je drugi primjer, nije postojala samo izgradnja sistema cestovnog prometa, nego štoviše, s povećanjem učinkovitosti toga prometnog sistema došlo je i do poremećaja prometa kao posljedice stalnih nastojanja da se sistem dogradnjom i pregradnjom dovede do viših kapaciteta od početnih planiranih podataka.

Kao daljnju posljedicu koja nam dopušta da spoznamo izvjesne granice racionalne mogućnosti obrade promjena navest ću činjenicu koju bismo mogli označiti natuknicom »iščezavanje vrijednosti tradicije«. Tradicije nisu ništa drugo do kulturne samorazumljivosti koje osiguravaju orijentaciju i vode djelovanje. Upravo one u dinamičnoj civilizaciji vrlo brzo stare. Zbog toga je potpuno ispravno da se u dinamičnoj civilizaciji uvijek iznova događa oslobađanje od relikata tradicije koji zavode na krivi put. U cjelini, međutim, dominantan problem s gledišta važenja tradicije u dinamičnoj civilizaciji jest ne njezino opterećivanje petrificiranim tradicionalnim pokrovima, nego mnogo više poteškoća ponovne izgradnje tradicija koje opterećuju djelovanja i odluke. Količina kulturnih samorazumljivosti smanjuje se u dinamičnoj civilizaciji, a time se povećava nužnost kompenzacijskog dobavljanja potrebnih orijentacija. Tzv. znanstveno političko savjetovanje može se interpretirati kao pokušaj da se u javnim povezanostima djelovanja politike i uprave, kompenzira iščezavanje vrijednosti tradicije, koje je uvjetovano tempom promjena. Kad je i u nas prije otprilike četvrt stoljeća stvoren veći broj instrumenata znanstvenog savjetovanja politike i o upravi, nemali broj znanstvenika koji su zauzimali mjesto u tim institucijama laskao si je kako će napokon elementi znanstvene racionalnosti biti unešeni u javno djelovanje, jer se pretpostavljalo da ih do tada nije bilo u njemu. Zaista, znanstvena mišljenja, koja su uvijek iznova potpuno upotrebljiva, nisu prije bila na raspolaganju ni jednom ministru. On ih, međutim, nije uopće ni trebao, te to označuje razliku između situacija odlučivanja u kojima su se prije nalazili naši odgovorni politički ljudi i situacija u kojima se oni danas nalaze.

Kao daljnju i zadnju natuknicu za kulturalne oblike posljedica opterećenja postignute brzine u promjeni struktura našeg civilizatornog svijeta života navest ću natuknicu »gubici iskustva«. Što se time misli? Stanje »gubitka iskustava« najbolje objašnjavamo pozivanjem na jedan datum iz naše socijalne povijesti koji nam kazuje da je prije, otprilike, dvije stotine godina,

tj. prije početka stvarnog procesa industrijalizacije, više od tri četvrtine pripadnika našeg društva bilo zaposleno u poljoprivredi. Potpuno mi je strano da tu činjenicu romantiziram; već bi i sama usporedba prosječnog očekivanja života onda i danas morala dostajati da se takva romantizacija spozna kao degutantna. Ipak: jedna od životnih prednosti jednostavnije strukturiranih stabilnijih društava bila je u tome što je upoznatost pojedinca s realnim uvjetima njegove psihičke i socijalne egzistencije bila daleko veća nego što je danas. Možemo to izraziti i ovako: mjera autarkije vlastitoga životnog iskustva bila je veća nego danas. Da bismo to spoznali dovoljno je da se upitamo što mi, kao moderni sudionici civilizacije koji smo danas još aktivno ovladani životnim iskustvom znamo o realnim uvjetima fizičke i socijalne egzistencije? Potrebno je postaviti to pitanje da se spozna kako još nikada jedna civilizacijska zajednica nije manje razumjela svoje životne uvjete od naše.

Za povezanost modernih društava to znači da su ta društva više od svakoga prethodnog društva upućena na socijalni lem povjerenja, pobježe, povjerenja u solidnost usluga dotičnoga graničnog stručnjaka. Tu upućenost na povjerenje možemo vrlo izrazito predočiti mnoštvom postojećih činova povjerenja što ih svakodnevno postavljamo: od uzimanja medikamenata koje je liječnik prepisao počevši od ranog jutra, do večernjeg uspinjanja u avion nakon kongresa.

Ako je točno da su komplicirana i dinamična društva upućenija na povjerenje od jednostavno strukturiranih i stabilnih društava, onda treba istovremeno odmjeriti što to znači ako taj lem povjerenja, koji je u tolikoj mjeri potreban, tu i tamo napukne. No, upravo se to događa, kao što to biva povremeno kod otvorenih saslušanja, naročito o tehnološkim velikim projektima, u najgorem slučaju i pred okom televizijske kamere, a time i pred biračima, kada se stručnjaci, u koje bismo se morali moći pouzdati, pokazuju nejedinstvenima, suprotstavljajući se jedni drugima sve do pokazivanja moralnog ogorčenja. Brza posljedica jest smanjenje prihvaćanja tehnološke revolucije, uz poteškoće što iz toga proizlaze za politiku tehnologije. U društvima koja ne samo da poznaju izbore, kao i naše društvo, nego i izglasavanja stvari, srazmjerno se povećava sklonost da se kaže »ne«. To »ne« nije pritom »ne« obrazloženog odbijanja. Riječ je mnogo više o — kako bismo to mogli nazvati — »ne« koje znači moratorij, o jednom »ne« koje uskraćuje sud. Drugačije formulirano: napor obrazlaganja plauzibiliteta tehnoloških rješenja u interesu osiguravanja budućnosti stalno se povećava.

I sistem obrazovanja značajno je pogođen dodatnim posljedicama specifične temporalne strukture dinamičnih društava. Količina raspoloživih praktično-znanstveno proizvodnih informacija stalno se povećava, a vrijeme poluvrednovanja naših udžbenika smanjuje se. U takvoj situaciji naši se smjerovi obrazovanja nalaze u stalnom zahtjevu za reformom gradiva: od visoke škole preko radničkog univerziteta sve do osnovne škole. Granice mogućnosti za kulturnu obradu te dinamike spoznajemo kad nam postane jasnim da preko mjera nužne školske reforme koja stalno traje, škola djece napokon mora postati stranom školom njihovim roditeljima. Naši se ministri kulture tada hvale da su organizirali tečajeve koji će osposobiti roditelje da svojoj djeci mogu opet pomoći u školskim radovima. Ali, očigledno se taj proces ne može nastaviti proizvoljno. U jednoj neizvjesnoj točki bio bi postignut stupanj

razvoja u kojem bi dvije generacije, koje danas žive u malom socijalnom udruženju obitelji, postale naizmjenično u međusobnom odnosu historijske. Što brže zastarijevaju obrazovni programi, to postaje težim odrasti, u dobrom smislu. Sama rastuća teškoća koju imaju roditelji danas — da služe svojoj djeci kao instancije za savjetovanje o izboru zvanja — dopušta nam da to spoznamo. U dinamičnoj civilizaciji se kao posljedica rastuće historijske distancije između generacija količinski i intenzitetom povećavaju generacijski konflikti. Pritom se radi o psihosocijalnim posljedicama diskrepancije koja se stvara između svjetova generacije roditelja i u velikoj mjeri nepoznatog svijeta u koji stupaju djeca.

Na drugoj strani života u dinamičnoj civilizaciji postoje, ovisno o brzini promjene naših civilizatornih svjetova, i specifični problemi starosti. Tako se s promjenom naših svjetova profesija smanjuje broj godina nakon kojih smo s one strane granice mirovine još u stanju, aktivno i razložno, suditi o profesionalnom svijetu koji smo napustili. Time propada, u bitnim životnim pogledima, kompetencija davanja savjeta starih, a povećava se upućenost starih osoba na kompenzacijske programe zapošljavanja i aktiviranja, koji su se tako reći istrgnuli iz produktivnog mehanizma društva.

Odustajem od nabiranja i skiciranja analize daljnjih posljedica opterećenja koja se prokazuju kao popratne posljedice dinamike naše civilizacije. Ovisno o progresivnoj akumulaciji znanstvenih informacija, ovisno o ekonomičnom korištenju tehnološki prerađenih znanstvenih informacija, naša se civilizacija u svojim strukturama mijenja brže nego što je to ikada prije činila ijedna civilizacija. Protezanje sadašnjosti smanjuje se; prošlost, koja se prema sadašnjosti odnosi kao strana, sve joj se više približuje s obzirom na razmak godina, te se analogno sadašnjosti sve više približuje i ona budućnost koja više ne može biti prosuđivana prema modelu sadašnjosti. Time se istovremeno smanjuju i razdoblja koja nam stoje na raspolaganju za individualnu i institucionalnu obradu civilizatorne promjene. Srazmjerno tome prisiljeni smo povećati brzinu obrade inovacija, te mi, primjerice, poznajemo moderne tehnike uskladištenja podataka i pretraživanja podataka kao tehnike kojima je glavna svrha povećanje brzine obrade inovacija. Time se, na odlučujući način, mijenja profil zahtjeva vremena kojemu podliježemo u dinamičnim društvima. Komplementarno skiciranom procesu smanjenja sadašnjosti na odgovarajući se način povećavaju razdoblja koja smo već planski iskoristili u budućnosti. Kalendar termina je, adekvatno tome, stalno popunjen, a broj mjeseci iza kojih se proteže stalno se povećava. Industrija kalendara se, kako je poznato, tome već odavno prilagodila proizvodnjom kalendara za više godina. Dnevni redovi rasporeda vremena, dakle ophođenje s vremenom naših dana i godina, pripadali su stalno najzrelijim dostignućima kulture. Međutim, u dinamičnoj civilizaciji smanjuju se šanse da se dnevni redovi organizacije vremena dovedu do zrelosti, a time se povećavaju i poteškoće da se ostane sposobnim za opuštenost i dokolicu. Dokolica i opuštenost zato su ono što s aspekata modernih odnosa vremena svakom suvremeniku moramo s naročitim naglaskom kompenzacijski poželjeti.



Hermann Lübbe

**LOSS OF RATIONALITY. TEMPORAL RELATIONSHIP  
IN SCIENTIFIC-TECHNICAL CIVILISATION****Summary**

The »loss of rationality« occurs in the dynamic scientific-technical civilisation as a result of a reduction in the conditions ensuring rationality of action, partly due to the change of knowledge caused by scientific growth and partly due to the intensification of the consequences of action within the totality of the complex system. This civilisation is distinguished also by the disappearance of the values of tradition, tradition being merely something taken for granted in the sphere of culture, ensuring orientation and guiding action. Finally, it is also distinguished by a »loss of experience«, such as existed in previous civilisations. A major feature of the scientific-technical civilisation is a change in the relationship between culture and time, illustrated by the example of the increasingly intensive reference to the past in the cultural and social life of individuals and communities.